
СТАТИИ

АДВОКАТИ НА ДЪРЖАВНОТО СЪКРОВИЩЕ

*Малина Новкиришка-Стоянова**

1. Повод за написването на тази статия е една дискусия, проведена неформално по време на лекции в Института по публична администрация и европейска интеграция и отнасяща се да една група колеги, които защитават интересите на държавата като юридическо лице и на фиска като негово олицетворение, като държавни служители в Дирекция „Държавно юрисконсултство“ в Министерството на финансите. Според чл. 34 от Устройствения правилник на Министерството на финансите тази дирекция има следните функции: осъществява процесуалното представителство на министъра и на държавата съгласно чл. 31, т. 1 ГПК пред органите на съдебната власт, както и процесуалното представителство пред всички съдебни инстанции по дела, по които страна е министерството; оказва правна помощ за законосъобразното осъществяване на правомощията на министъра; води на отчет имотите на българската държава извън страната и оказва съдействие при уреждането на правния им статут; подготвя правни становища във връзка с осъществяването на правомощията на министъра по придобиването, управлението и разпореждането с държавно имущество, както и анализира съдебната практика по прилагането на нормативните актове в областта на финансите, прави предложения за усъвършенстването им или за правилното им прилагане и пр.¹

Може би е любопитно да се знае, че аналогични категории служители са съществували в Древния Рим по времето на Империята, обединени под названието *advocati fisci*. За да се направи обаче едно по-пълно сравнение, може би е добре да се уточни терминът *fiscus*, употребяван в римското право, както и в латинската икономическа, политическа и историческа лексика.

2. Лексемата *fiscus* е производна от думите *fiscina* и *fiscela*, които буквално означават „кошница, кош“, и се прилага за всякакви форми на изплитане, обвързване, свързване и съставяне на съдове за пренасяне на течности или твърди предмети – вързопи, мехове, торби, кесии и пр.² Една от употребите ѝ е свързана с големите тор-

* Професор, д-р по римско право.

¹ Вж. Устройствен правилник на Министерството на финансите, приет с ПМС № 249 от 2009 г., обн., ДВ, бр. 85 от 2009 г., изм. и доп., бр. 102 от 2009 г., бр. 30, 46, 64 и 79 от 2010 г.

² Така например маслините се поставят във *fisci*, преди да се сложат в пресата за извличане на зехтин.

би с монети, снабдени със здрави връзки и ремъци за носене, които може да се видят на някои антични картини или мозайки. И ако първоначално те са били от лико или кожа, по-късно се създават специални бронзови или железни каси, които се наричат със същото име. Някои от тях са изглеждали като вази с широка основа, капак и ключалки, други – като ковчезета или сандъци, със или без украса, но винаги снабдени със заключващи устройства и удобни за пренасяне. Наред с това така се нарича и големият съд в храма на Сатурн, в който се е съхранявало държавното съкровище, а по-късно е засвидетелствана по-абстрактна употреба в смисъл на самата държавна хазна¹.

Държавното съкровище в Рим от архаичната епоха се означава с друг термин – *aerarium*². То е под едноличното разпореждане на рекса като върховен военачалник, тъй като предназначението му е свързано с финансиране на военните кампании, а приходите в него са предимно от военната плячка. Населението на *civitas romana* не е облагано с данъци. Предполага се, че в тази епоха към държавната хазна се включват роби, добитък и всякакви предмети, тъй като парите и скъпоценните метали като държавен резерв се появяват значително по-късно. Към края на царския период се въвеждат такси за ползването на публичните земи като пасища и за земеделие (*scriptura, vectigal*). Има сведения и за въвеждане на поголовно данъчно облагане според декларираното от *pater familias* имущество (*tributum ex censu, tributum pro capite*).

По времето на Републиката държавното съкровище преминава под управлението на Сената и остава в неговата компетентност до началото на Принципата, когато се появява паралелната императорска хазна – фискът. Изключителна компетентност по воденето на сметките и съставянето на бюджета имат квесторите, като с разширяването на територията на Рим техният брой значително се увеличава, а се създава и многобройна администрация, която води отделните сметки на войската, за обществените строежи, за продоволствието на римските граждани и пр. От този период има сведения за строга финансова отчетност, със съставяне на документи в няколко екземпляра, които се пазят на различни места и подлежат на периодично ревизиране. Правилата се отнасят и за провинциите, където управлението на финансите е поверено на техните губернатори, самите те подотчетни пред квесторите и Сената.

Символ на държавната хазна е храмът на бог Сатурн, където освен държавното съкровище се пази и централният държавен архив.

¹ Срв. **Colum.**, XII. 49.9.; *ibid.* 38.6., 39.2., 52.8.–10; **Cic.**, *In Verr.*, I. 8, II. 3, 79, 85; *Ad Quint. frat.*, III. 4.5.; **Suet.**, *Claud.*, 13; **Tacit.**, *Ann.*, I. 37. По-подробно вж. **Berger**, A. *Encyclopedic dictionary of Roman Law*. Philadelphia, 1953; **Daremberg**, C., E. **Saglio**. *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*. Paris, 1881 seg. (DA); **Ernout**, A., A. **Meillet**. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. 4e éd. Paris, 1959.

² Относно този вид държавно съкровище вж. **Lécrivain**, Ch. *Aerarium*. – *In*: DA, v. 1, p. 1; **Herrlich**. *De aerario et de fisco Romanorum quaestiones*. Berolini, 1872.

Юлий Цезар започва административна и фискална реформа, която бива завършена окончателно от Октавиан Август. Създава се единна данъчна система за цялата империя и периодично редовно събиране на данъците, което позволява планиране на бюджета. Само Сенатът може да въвежда нови данъци, само по негово решение могат да се правят и разходи от държавната хазна. Към този период окончателно е отделена военната хазна, а се създава и императорската хазна (*fiscus*) под непосредственото управление на принцепса. Фискът служи за покриването както на нуждите на императорското семейство, така и за оперативно реагиране на всякакви нужди, за които Сенатът или трудно взема решение, или се противопоставя по политически съображения. С такова предназначение във фиска започват да постъпват все повече приходи, а с оглед на засилване позицията на принцепса и установяване на еднолична власт в държавата от края на I в. от н.е. насетне държавното съкровище започва да се слива с фиска. Номиналното му разделение в епохата на Домината е с оглед на различните потоци на приходи и разходи и запазването на диференцирано счетоводство, но не и с оглед на различния контрол върху него. Той се осъществява еднолично от императора, подпомаган от многобройна администрация¹.

От началото на IV в. насетне император Константин предприема нова данъчна реформа. Така *fiscus* се превръща в държавна хазна, наричана *sacrae largitiones* или *aerarium sacrum*. Наименованията насочват към обединяването на двата трезора от времето на Принципата, но всъщност смесването се дължи на реформата в приходите, които отиват към всеки от тях, и разходите, за които са предназначени.

Отделно от държавното съкровище съществува и императорската хазна – *aerarium privatum*, наричана също и *privatae largitiones*. В нея се включват военната плячка, приходите от предназначенията за различно ползване императорски земи – най-често отдавани под дългосрочни аренди (*fundi rei privatae, praedia rei dominicae, praedia domus Augustae*). Управлението на императорското съкровище е поверено на специално назначавани *comes rei privatae*, които заменят *magister rei privatae*. Те имат най-висок сан в йерархията на държавните служители и се ползват с особеното доверие на императора. В тяхна помощ се създава обособена служба (*officium*) с множество служители – счетоводители (*tabularii*) и събирачи на данъци (*susceptores*). От времето на император Анастасий те се наричат *comes patrimonii*, а паралелно с тях се създават и *comes castrensi*, които управляват дворците и именията от личното имущество на императора.

За първи път употребата на термина *fiscus* е засвидетелствана по времето на Август (а по-масово – по времето на Тиберий) за означаване на имуществото на принцепса. Има се предвид не неговото лично имущество, а това, което е поставено под негов контрол и което всъщност е имуществото на короната. След разделението

¹ Вж. Brunt, P. A. The Fiscus and its development. – JRS, 1966, No. 56, 75–91.

на провинциите на сенатски и императорски към 27 г. пр.н.е. приходите от последните се включват именно във фиска¹, оттам са и разходите за съответната войска и за управлението, осъществявано от *legati Caesaris*. Към този момент е налице окончателно отделяне на *aerarium populi romani* (*aerarium Saturni*) от *aerarium militare* и от *fiscus*. Август предприема редица мерки за по-енергично събиране на данъците и увеличаване на приходите в тази хазна. Тя съществува чак до управлението на император Константин Велики, когато се обединява с *aerarium* и се формира ново разделение на държавното съкровище – *aerarium sacrum* и *aerarium privatum*. В източниците фискът често е наричан именно *aerarium privatum* още от епохата на Принципата, но най-вече под влияние на следкласическите източници на правото². Самият Цицерон, както и класическият юрист Улпиан считат, че фискалното имущество е почти като лично имущество на принцепса (*res fiscales quasi privatae et propriae principis sunt*)³. Всъщност такова имущество се формира фактически, за да се обособи напълно от времето на Септимий Север като *res privata Caesaris* или *Augusti ratio* със своя собствена администрация, отделена от публичната⁴.

Първоначално фискът обхваща имуществото, получено от принцепса от членовете на неговото семейство, наследствените дарения, завещанията от роднини и от трети лица, приходите от недвижимости, както и всичко, придобито от него по възмезден или безвъзмезден начин. Принцепсът има големи владения в провинциите, управлявани от лично назначаваните управители и наместници, също отделени от общата римска провинциална администрация⁵. В 8 г. от н.е. Египет е изцяло под контрола на принцепса и всички приходи от него се включват във фиска. В него се включват и всички приходи от глоби (*mulctae*) и нарушения на митническото законодателство, както и пристанищните такси (*portorium*). По силата на *leges censoriae* от републиканската епоха някои от тях са в двоен или четворен размер на укритото от фиска имущество или стойността на предмета на нарушението⁶. В него се включва и т.нар. *aurum coronarium* – това са парични суми, които градовете в Италия и в провинциите предоставят на принцепса по повод на различни празници или като знак на

¹ Въпросът е дискуссионен, тъй като съществуват множество източници, вкл. и във връзка с приходите от Египет, които свидетелстват за първоначалното включване на приходите и от императорските провинции в *aerarium*, и едва от Септимий Север насетне те преминават във фиска.

² Вж. **Dio Cass.**, LI25, LIII16, 22, LXIX, 8, LXXI, 22; **Tacit.**, Ann., II. 47: VI. 2.

³ Срв. **Cic.**, De benef., VII. 6; **D. 43.8.2.4. (Ulpianus 68 ad ed.)** ...Hoc interdictum ad ea loca, quae sunt in fisci patrimonio, non puto pertinere: in his enim neque facere quicquam neque prohibere privatus potest: res enim fiscales quasi propriae et privatae principis sunt.

⁴ Срв. по-подробно **Masi, C.** Ricerche sulla res privata del princeps. Milano, 1971.

⁵ Срв. **D. 49.14.6.**

⁶ Така според рескрипт на Марк Аврелий и Вер (**D. 39.4.16.10.**) погрешното деклариране на роби е санкционирано в двоен размер на тяхната стойност.

благодарност за протекцията. Имуществата, оставяни по наследство от частни лица в полза на принцепса, се събират от специални служители – *procuratores hereditarium* и *praefecti patrimonii*¹. Незаетите наследствени имуществата, както и имуствата на неспособните да наследят (*bona vacantia*, *bona caduca*) също съставляват приходи на хазната. Според изрично разпореждане на императора конфискуваните имуществата на осъдените (*bona damnatorum*) се включват или във фиска, или в *aerarium*, а при осъждане за военни престъпления – в *aerarium militare*, като част от тях се предоставят на обвинителите от името на римския народ (*delatori*). При недостиг на средства част от *agri publici* се продават и приходите също се включват във фиска.

Фискът финансира разходите за издръжката на императорското семейство и организираниите от него празненства, строителство и пр. обществени мероприятия, администрацията на императорските провинции, дворцовата администрация, поддръжката на дворците и именията, а от II в. насетне – и пощенските услуги. Особено място имат разпоредбите относно заплащането на дълговете на наследодателите (вкл. и по легати в завещания) и на осъдените, когато имуството им е преминало към фиска, включително и на дължимите данъци и такси към държавата. Това свидетелства за отделянето на тези два патримониума както в юридически, така и във фактически смисъл. Всъщност със засилване влиянието на принцепса и намаляване на ролята на Сената той има възможността еднолично (със символичното одобрение на сенаторите) да се разпорежда и с *aerarium*, но в счетоводен и правен смисъл двете хазни остават обособени. Съществуват строги правила за преминаване на имуство от едната хазна към другата, особено във връзка с доставки на храни или при недостиг на средства за финансиране на военни операции и обществени работи.

Фискалното имуство не се счита за изключено от гражданския оборот, но то не може да се придобива по давност². В източниците се съдържат сведения за изрични разпоредби, с които се позволява на владелците на фискални имоти да ги придобият за себе си, за дарения, продажби на търг (*sub fide hastae fiscalis*) и пр. В случаите, когато имуството включва земи и роби, те не могат да се продават отделно с оглед обезпечаването с работна ръка на съответните имоти. При тези продажби правото на собственост преминава от момента на плащането на цената, изключена е отговорността за скрити недостатъци и фискът може да бъде ответник само при евикция, което от Марк Аврелий насетне е допустимо само за 5-годишен срок от момента на продажбата.

Фискът се явява кредитор както по сключените от неговите агенти сделки, така и по включените наследства и конфискуваните имуществата, глобите и таксите. Специални конституции определят привилегированото му положение преди другите

¹ Първоначално това имуство се включва във фиска, а с обособяване на лично имуство на принцепса – в него.

² Вж. **IJ 2.6.9.**

кредитори (с изключение на задълженията във връзка със зестрата), като постепенно се създава и тацитна ипотека върху имуществото на длъжника¹.

Управлението на фискалното имущество се осъществява от служители, които от самото начало не се считат за принадлежащи към магистратурите, а по-скоро са пълномощници или слуги на императора (*ministri*)². По времето на Август и Тиберий самият принцепс управлява фиска със свои освободенци, а в провинциите имуществото е под контрола на изрично назначени прокуратори от конническото съсловие. Клавдий назначава един общ управител за целия фиск, а служителите са предимно от конническото съсловие; Марк Аврелий установява и заместник-управител (*curarum socius*), който е освободенец и който по-късно се споменава като *procurator sumarium rationum*, а през III в. всички ангажирани в управлението висши служители се наричат *a rationibus*. В Египет управителят на императорското имущество има специфичното название *catholicianus*. В изворите от епохата на Принципата се срещат названия на висшия управител на фиска и като *procurator a rationibus, rationalis fisci* и *procurator sumarum*. Той единствен контактува с императора, има право да нарежда разходването на средства и осъществява счетоводството на повереното му имущество. Под негово ръководство са многобройни служители – *numerarii, tabellarii*, ръководени от специален помощник на прокуратора – *adjutor tabulariorum a rationibus*, който предвид статуса му в някои надписи е наричан и *servus adjutor a rationibus*. Предполага се, че *procurator a rationibus* е висша длъжност и в йерархията на императорските служители дори стои над тази на управителите на провинции, независимо дали те са сенатски, или императорски. Впрочем и в едните, и в другите принципсът има значителни имения, управлявани от *procuratores patrimonii Augusti et actors* – както освободенци, така и от конническото съсловие.

Към фиска се назначават и специални служители за управление на някои приходи – например тези, постъпващи от наследство, са под контрола на *procuratores hereditarium*, които са номинирани само измежду свободно родените римски граждани.

Няма сведения фискът да е бил централизиран в Рим – по-скоро сумите и скъпоценностите са се съхранявали в различни храмове, вкл. и в провинциите.

Към II в. от н. е. фискът постепенно започва да се слива с другата държавна хазна – *aerarium*. За това свидетелства и назначаването на двама прокуратори, от които единият е само за *res privata imperatoris*. В провинциите вероятно е имало *procuratores patrimonii privati* със своя канцелария, управлявана от *promagistri*. Към III в. в надписите се споменават *procuratores Caesaris*, наричани също *rationales*. Те също са по-голям брой, тъй като започва сливането на военното съкровище (*aerarium militare*) с държавната хазна (*aerarium*). От Септимий Север насетне се споменава за

¹ Срв. D. 36.1.68.1.; D. 33.4.15.

² Вж. D. 49.14.34.; PSent. 5.12.19.

върховен управител на императорското съкровище – *magister rationibus privatae*, който се намира в Рим и под чието ръководство са прокураторите на хазната в провинциите. И двата трезора се управляват вече единствено от императора, а Сенатът има само формална компетентност. Остава символичното им разграничаване, свързано и с наименованието на длъжностните лица, оправомощени за управлението им – такива са *procuratores*, на чието подчинение са *magistri aerarii*.

В Теодосиевия кодекс конституциите на императорите от епохата на Принципата съдържат предимно наименованието *fiscus*, с което се означава общо държавната хазна. От Константин насетне се създава ново наименование по отношение на императорското съкровище – *aerarium privatum* или *aerarium privatae largitiones*, като автоматичното подмяне на длъжностите и на имуществата на фиска с новата терминология води до объркване в конституциите от предходните години, особено след манипулирането им при съставянето на Теодосиевия и Юстиниановия кодекс. Коректив за терминологията и функциите са неюридическите извори и по-специално някои текстове, от които ясно личи както съставът на двете хазни, така и компетентността на лицата, които ги управляват. В епохата на Домината те вече се наричат *comes res privatae* или *comes privatae largitionum* и имат многобройни служители в своите канцеларии (*officium*).

И докато *praefecti aerarii* от времето на Принципата имат компетентност само по водене на сметките, от Клавдий насетне прокураторите на императорската хазна получават и правораздавателни функции. До този момент споровете между хазната и частните лица се разглеждат в рамките на формуларното производство по общия ред, който се запазва за споровете относно имоти. Император Нерва създава и специална магистратура в Рим – *praetor fiscalis*, който разглежда като върховна инстанция споровете с фиска¹. От Хадриан насетне се институират специални адвокати, наречани *advocati fisci*, които представляват интересите на императора, респ. на фиска по делата. Решенията по дела, в които не са участвали такива адвокати, се считат за нищожни.

По спорове относно императорското имущество в епохата на Домината се създава особена юрисдикция на *rationales rei privatae*, чиито решения могат да се обжалват пред императора или пред упълномощени от него лица – *comes rei privatae*. Императорите Валентиниан и Валент с конституция от 365 г. запазват общата гражданска подсъдност по делата за имоти на фиска, но при изискване за присъствие на *rationalis* на делото. По дела срещу длъжници и арендатори на фиска задължително участва *defensor domus nostrae*. Апелативна инстанция се явява градският префект (*praefectus urbi*), като само в изключителни случаи неговото решение може да се отнесе за окончателно произнасяне от императора. В случаите на оказване на съпротива

¹ Вж. по-подробно у **Arcaria**. A proposito del pretore fiscale. – Labeo, 2000, No. 46.

на фискалните служители при събирането на данъците, както и на нанасяне на обиди или телесна повреда делата се отнасят направо до управителите на съответната провинция – *rectores provinciae*, които могат да налагат глоби и телесни наказания.

3. В такава обстановка се появява необходимостта от създаване на специални защитници на интересите на фиска, определя се техният статут и се развива тяхната дейност. Системата на Принципатата постепенно налага преминаването на децентрализираната по магистратури римска администрация към централизиран бюрократичен държавен апарат. Принципът – император, се явява обединителна фигура за законодателната, изпълнителната и съдебната власт при условното им разделение в Древния Рим. Той олицетворява и защитата на държавните интереси на територията на Италия и в провинциите. Под негово ръководство постепенно преминава цялата централна и местна администрация, в която се включват първоначално императорски освободенци, а по-късно – и множество представители на конническото съсловие. Именно те са лицата, натоварени и с управлението на държавното имущество, определяно, както беше посочено по-горе, по различен начин, но имащо една и съща функция – да гарантира финансовата стабилност на държавата и на нейното население, развитието на икономиката и защитата на териториалната цялост.

Римската империя от края на Републиката обхваща огромна територия. Опитите за консолидирането ѝ чрез провинциалната система са забележителни за Древността, а също и продължителността на периода, в който трае господството на Рим в Средиземноморието и прилежащите му територии. Публичното имущество също е значително, разпръснато в цялата държава. Приходите и разходите непрекъснато нарастват, оформя се едно невиджано движение на капитали, в което трябва да се създадат ред, отчетност и контрол. Като се имат предвид източниците на средства в държавната хазна, посочени по-горе, а също и огромният апарат от фискални служители, които невинаги са добре обучени или особено добросъвестни, можем да си представим обема на споровете, които се пораждат.

На фона на тези административни реформи и фактическо развитие на Римската империя се появяват адвокатите на фиска. В романистиката съществуват множество хипотези за конкретните предпоставки, довели до създаването на тази длъжност, която тангентира с държавната администрация, без да се включва в нея. В един-единствен текст на Elius Esparcianus се споменава, че такива адвокати има вече по времето на Хадриан¹.

Едва ли интересите на фиска не са били защитавани и преди този момент. Предполага се, че с това са натоварвани инцидентно адвокати, когато се е касаело за имуществени спорове с държавата, подсъдни пред общите съдилища по характерния за Принципатата арбитражен формуларен процес. По въпроси за дължими глоби, мита,

¹ Вж. **Burdese, A.** Sull' origine del advocatus fisci. – In: Studi Giucciardi. Padova, 1972.

данъци, както и за друго имущество, което следва да се включи във фиска, производството е било административно – пред висшите служители на фискалната администрация, и е изключвало друга намеса за защита на държавния интерес. Прокураторите са били едновременно и юрисдикция, и страна в процеса. Това от своя страна е нарушавало съдопроизводствената традиция на римляните, елиминирало е състезателното начало, прилагано дори в наказателния процес от най-древни времена, и е откривало път за много злоупотреби. Така император Нерва в периода между 96 и 98 г. от н.е. създава специален *praetor fiscalis*, който да разглежда само спорове между държавата като юридическо лице и частните субекти. Не са запазени обаче сведения нито за някаква особена процедура, нито за вида на делата и изпълнението на решенията на претора. Като се има предвид общото развитие на процеса в този период, може да се предполага прилагането на нормите за екстраординарната процедура, превърнала се в държавен съдебен процес към края на Принципатата.

Към момента на появата на *advocati fisci* адвокатурата е организирана в затворени колегии към съответните съдилища, функциониращи както към императорския двор, така и към преторианските префекти, викариите и ректорите на провинции. Именно императорът и тези висши държавни служители номинират с функции на защитници на фиска адвокати от списъците на тези колегии (*matricula*) за определен срок според значението и сложността на казусите, които са поставени пред съда. Броят на тези адвокати варира по същите съображения¹. Те не изгубват своя адвокатски статут, а само временно го суспендират за периода на назначението си. В това е и особеното различие от съвременните държавни служители, които нямат адвокатски статут. Не би могло да се направи и аналогия с римските юрисконсулти, тъй като в категорията юристи, назовавани с този термин – *iusconsulti*, се включват предимно по-заможните представители на юриспруденцията от Републиканския период, които дават съвети, редактират документи, обучават юристи, съставят съчинения, вкл. и коментари по правни казуси, но не участват в съдопроизводството, предоставено изцяло в ръцете на ораторите и техните помощници – адвокатите.

Има сведения, че първите процеси, в които участват *advocati fisci*, са свързани с включването първоначално в *aerarium*, а по-късно във *fiscus* имущества от незаето наследство или имуществовата, преминаващи към държавата при недопустимост за наследяване (напр. по *Leges Juliae et Papaea Poppaea*). В Дигестите са споменати казуси от такива процеси². Една конституция на император Константин от 335 г. споменава за участието им в процес по *vindicatio caducorum*³. В периода 353–444 г. паралел-

¹ Това изрично е определено в конституция на императорите Валентиниан и Валенс от 452 г., но практиката съществува много преди нея.

² Вж. **D. 28.4.3.**; **D. 29.5.9.**; **D. 29.6.2.2.**; **D. 50.6.6.**

³ *Bona caduca* се нарича имуществото, което се придобива от държавата при наследяване, когато наследниците по различни причини не могат да наследят. Вж. по-

но с адвокатите на фиска може да участва *petitor* от името на държавата. Юстиниан възстановява стария режим като ищец *ex nomine fisci* e *quibus de populo*, подпомаган от *advocatus fisci*. Ако обаче няма оспорване на иска и не е необходима намесата на *delator*¹, искът се завежда и поддържа само от *advocatus fisci*.

През IV–V в. адвокатите на фиска участват във всякакви дела, дори и да не са свързани непременно с приходи в държавната хазна. Те участват и в процеси срещу фискални служители, които са допуснали нарушение на своите задължения, а в някои случаи – дори престъпление по служба. В редица процеси държавата се явява не само като ищец, но и като ответник по искове, заведени от частни лица. Ако делото е свързано със защита на държавното имущество, неучастието на адвокатите е основание за обявяване на съдебното решение за нищожно.

По-голяма част от делата, по които участват *advocatus fisci*, са с административен характер, развиват се по специални правила и по бърза процедура. Това позволява ангажирането на адвокатите с по-голям брой дела за периода, за който те изпълняват функциите си на защитници на фиска. Обикновено назначението е за две или три години, но няма сведения дали може да се продължи и дали е допустимо едно и също лице да бъде повторно назначавано. Поради обаче възнагражденията, както и редица привилегии, а също и отработените и типизирани казуси, по които те се явяват в съда, подобно занятие съвсем не е било обременително и нежелано от повечето адвокати.

Заплащането на адвокатите на фиска е свързано с тежестта на делата, по които следва да се явяват. Император Лъв I счита, че то трябва да е равнозначно и дори малко по-високо от това на обикновените адвокати, тъй като за времето на изпълнение на функциите си *advocatus fisci* не може да упражнява своята професия по други дела. Така по времето на Юстин за *patroni fisci*, които се явяват пред една от върховните инстанции – съда на преторианския префект за източната част на империята, е установен хонорар от 60 златни либри, което е изключително високо заплащане. За сравнение – адвокатите към съда на градския префект получават около 600 ауреи. В източници от по-ранния период се определя, че адвокатите на фиска към императорския съд получават 200 000 сестерции годишно, по делата за наследства, включени във фиска – 100 000 сестерции, а в провинциите – между 40 000 и 60 000 сестерции

подробно у **Astolfi, R.** I beni vacanti e la legislazione caducaria. – BIDR. 1965, No. 68, 323–336; **Spagnuolo Vigorita, T.** Bona caduca e giurisdizione procuratoria agli inizi del III secolo D. C. – Labeo, 1978, No. 24, 131–168.

¹ Относно функциите на делатора като своеобразен обвинител в наказателния процес или ищец по спорове с държавата и нейната администрация, вкл. и когато се иска конфискация на имущество, вж. **Garcia Caminas, J.** Delator. Una aproximacion al studio del „delator“ en las Fuentes romanas. Santiago de Compostela, 1983.

годишно. Това възнаграждение може да варира и според размера на защитавания фискален интерес¹.

Хонорарите се плащат от държавната хазна на 1 октомври за цялата година, като се дължат в пълен обем и в случай на смърт на адвоката преди тази дата на неговите наследници (*universa totius anni solacia*).

Адвокатите имат и специални привилегии по отношение на имуществото, което се обявява с режим на *peculium quasicastrense* и остава такова дори след изтичане на срока на упражняване на дейността на фискален защитник. През V в. редица конституции ги освобождават от данъци и повинности, като привилегиите се разпростират и върху техните низходящи. Тези от тях, които се явяват пред висшите съдебни инстанции, придобиват висок ранг на държавни служители (*spectabiles*), който запазват и след като възобновят обичайната си адвокатска практика².

В замяна на тези привилегии адвокатите на фиска не могат да водят дела срещу фиска, след като изтече срокът на тяхното номиниране. Трудно е да се прецени дали забраната от 213 г., издадена от император Каракала, е пожизнена, или е за определен период. В една конституция от 254 г. на императорите Валериан и Галиан тя е подновена, като се изтъква, че все пак е възможно за защита на свои интереси тези адвокати да водят дело срещу фиска с разрешението на императора.

Императорското законодателство урежда отговорността на *advocatus fisci* по *Lex Cornelia de falsis*, отнасяща се до документни престъпления, но с конституция на императорите Валентиниан и Валенс приложното поле на закона се разширява и за прояви на незаинтересованост от процеса, неправилно процесуално поведение, укриване на доказателства, съглашение с противната страна и пр. Осъждането по този закон води до безчестие и отпадане на всички получени във връзка с особения статут привилегии, а в някои случаи – и до конфискация на имуществото. Наред с това се прилага *Senatusconsultus Libonianus*, използван за санкциониране на лъжесвидетелството, а също и за подправка на доказателства. Споменава се и за отговорност за набежаване на едно лице по фискално дело.

При наличието на този особен статут се поставя въпросът кои лица могат да бъдат номинирани за *advocati fisci*. В Древния Рим адвокатската професия е свободна, отворена за всички римски граждани, без особени изисквания в архаичния и раннорепубликанския период. По-късно се споменава *ius postulandi*³. Към този момент *postulare pro aliis* означава приятелско съдействие в съдебен процес, представляване

¹ Срв. CJ 2.7.15.1.; CJ 2.7.22. pr. Вж. и Bernard. La rémunération des professions liberales en droit romain classique. Paris, 1935.

² Вж. Agudo Ruiz, A. El „advocatus fisci“ en derecho romano. Madrid, 2006; Avon. Les avocats du fisc dans le monde romain. Aix-en-Provence, 1972; Boulvert, G. Advocatus fisci. – Index, 1971, No. 3.

³ Вж. D 3.1.1. pr.

на приятел¹. В епохата на Домината обаче се засилва държавният контрол върху всички професии и той се осъществява по-лесно, когато се създадат професионални организации. Така адвокатите се задължават да се обединят в колегии към различните съдилища. Все по това време окончателно се оформят и изискванията за упражняването на професията, които до този момент съществуват на обичайно ниво, но не са уредени изрично. Адвокат може да бъде лице:

1. От мъжки пол. Жените нямат достъп до съда като адвокати², те могат само да се явяват самостоятелно по дела, в които са страни, но не и да представляват чужди интереси. Допуска се обаче жени да сътрудничат в адвокатските кантори, да подготвят документацията и пр.³

2. На определена възраст и с житейски опит. Това изискване не включва точна възраст, но предполага поне навършени 25 години⁴.

3. Без задължения към държавата и неосъждано спрямо фиска⁵.

4. С високи морални качества⁶.

5. С определено социално положение, което се изисква според императорските конституции. *Curiales* и *cohortales*⁷ не могат да бъдат адвокати поради личната им обвързаност със задължения към фиска. Липсата на такъв статут се удостоверява от управителя на провинцията по местоживеенето им (*rector provincii*)⁸. Предписва се да се предпочитат синовете на адвокати, които продължават бащината професия, или синовете на други служители (*filiī togatorum ceteris supernumeraries*)⁹.

6. С юридически познания. Изискването е различно за западната и източната част на империята. На Запад се набляга единствено на познанията по реторика, докато на Изток се изискват задълбочени познания. От времето на Лъв I се въвежда проверка на знанията на встъпващите в адвокатските колегии¹⁰. През 505 г. император Анастасий въвежда своеобразен стаж за младите адвокати, които трябва да изучават практическото прилагане на законите и след това да положат изпит пред *consortium advocatorum*¹¹.

¹ Вж. **D 3.1.1.2.**

² Вж. **D. 50.17.2.**

³ Вж. **Kubitschek.** *Advocatus*. – PWRE, v. I, p. 437; **Olandini.** *La donna e l'avvocatura.* Genova, 1913; **Rossi.** *Observationes sobre la figura del avogado en el derecho romano.* – In: *Studi in onore di G. Grosso*, v. III. Torino, 1968; **Zoltan.** *Advocatus romanos.* Buenos Aeres, 1971.

⁴ Срв. **D. 3.1.1.3.**

⁵ Вж. **D. 3.1.1.3.; D. 3.1.1.5.**

⁶ Вж. **D. 3.1.1.8.**

⁷ Вж. **CJ 2.6.2. CTh 6.4.30.**

⁸ Вж. **CJ 2.7.11.1.**

⁹ Вж. **CJ 2.7.11.2.; CJ 2.7.13.**

¹⁰ Вж. **CJ 2.7.11.2.**

¹¹ **CJ 2.7.22.4.; CJ 2.7.24.5.**

7. С религиозна принадлежност към католицизма. Новото изискване е въведено от Льв I и Антемий през 468 г. Укриването на друга религиозна принадлежност се наказва със 100 златни ливри глоба и отнемане на правоспособността¹.

8. С участие в адвокатска колегия. Единствено *rhetores oratores* могат да бъдат необвързани. Независимо от определянето на адвокатската професия като свободна, в редица източници тя се споменава като държавна служба – *militia*².

В източниците няма много сведения за процедурата по фискални дела пред съдилищата. Някои подробности могат да се открият във фрагментите в Дигестите и в императорските конституции, които се позовават на съчинението на юриста Калистрат *De iure fisci*³. В надписите от епохата на Принципата процесите са се развивали пред прокураторите и са били с административен характер, тъй като император Клавдий прехвърля фискалната администрация към държавната. Фискалният претор, създаден по времето на Нерва, правораздава само в Рим. В провинциите фискалните дела се разглеждат от управителите на провинции⁴. Участието на *delator* е допустимо в процесите, в които се претендира конфискация на имущество в полза на държавата. По времето на Домината фискалният процес е част от общото съдопроизводство, което вече не се разделя на гражданско, административно и наказателно.

Ако настоящият кратък преглед на проблемите относно фискалните адвокати провокира размисли у съвременните юристи, то несъмнено е актуално изследването и изучаването на римското публично право, което остава някак пренебрегвано в учебните планове на юридическите факултети. Макар и свързано с друга общественно-политическа и икономическа действителност, в редица области то съдържа полезни идеи, които могат да се използват като тема за сравнителноправни изследвания, за разкриване на континуитета в правното регулиране, а защо не и в законодателството.

¹ CJ 1.4.15.

² CTh 2.10.1.; CTh 1.29.1.; CJ 2.7.14.

³ Срв. Puliati. Il „De iure fisci“ di Callistrato e il processo fessale in eta serviana. Milano, 1992.

⁴ Срв. D. 1.2.2.32.